

Vantrivs vi i kulturen?

En idehistorisk studie av Anders Hansens bok “Depphjärnan, varför vi mår så dåligt när vi har det så bra” genom Sigmund Freuds verk “Vi vantrivs i kulturen” från 1929.

Stockholms universitet

Sass Wolgers
Stockholms Universitet
B-Uppsats 7,5 HP
Idehistoriskt historiserande av Hansen genom Freud
Idéhistoria II
Vårterminen 2023
Handledare: Adam Kjellgren

Inledning 1.....	2
Syfte och frågeställning 1.2	4
Metod 1.3.....	4
Disposition 1.4, Källmaterial 1.5.....	4
Tidigare forskning 1.6	5
Undersökning 2.1	6
Undersökning 3.1.....	9
Undersökning 3.2.....	10
Undersökning 3.3.....	12
Undersökning 3.4.....	13
Diskussion 4.....	14
Litteraturlista 5.....	16

1 Inledning

Det finns en självbild i dagens samhälle om att vi mår dåligt, sämre än någonsin. En idé om att människan inte mår bra i det moderna samhället, att hon vantrivs i kulturen. I förgrunden för denna idé så finns det många olika tänkare men en som utmärker sig i synnerhet i vår samtid är psykiatrikern Anders Hansen. Han släppte en bok 2021 med namnet "*Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra*". Det är en bild av människans nuvarande tillstånd som sprids i syftet att utbilda, förändra och inspirera. Den är tidstypisk och handlar om hur vi har det i vår samtid och inte om att det varit så de senaste 100 åren. Det finns en stor relevans att undersöka en sådan bok av en inflytelserik offentlig person genom en historisk kontext. Av den anledningen vänder jag mig i denna undersökning till Sigmund Freud. Den psykoanalytiska fadern som levde mellan 1856-1939 som gått till historien som en av de mest nyskapande tänkarna blir mycket relevant i detta sammanhang. Sigmund Freud släppte sitt verk "*Vi vantrivs i kulturen*" 1929 där han presenterade sina idéer om orsakerna bakom människans vantrivsel i kulturen. Här har vi två olika verk som släppts med endast 92 års mellanrum i två olika länder med nästan exakt samma konstaterande i själva titeln, om man utgår från den svenska titeln av Freuds bok. Poängen med denna uppsats är att åstadkomma en fördjupad förståelse av Hansens bok genom att upprätta en historisk kontext till den. Jag har då valt att exemplifiera det genom Freud. Man kan så klart gå tillbaka ännu längre och hävda att Hansen är del av en lång tradition av kulturkritik där vi till exempel kan gå till Thomas Hobbes på 1600-talet som pratade om att det råder kaos inom civilisationen men att vi inom naturtillståndet var fria. Det verkar alltså finnas fler än Hansen som velat teoretisera kring varför människan mår dåligt i samhället. I och med att detta är en B-uppsats så behöver jag begränsa den och kan inte ha med hela den traditionen av kopplingar man skulle kunna göra utan fokus läggs istället på en.

Hansen riktar i sin bok skarp kritik mot Freud som i synnerhet behandlar hans definition av ångest som allt för snäv. Att ångest enbart skulle bero på traumatiska barndomsminnen som vi har förträngt förenklar ångestens orsak och verkan. Hansen påpekar att Freud såg psyket som ett slagfält där vissa delar av det undermedvetna kämpade med att slå ner svåra minnen medan andra kämpade för att sätta fokus på det. Som ett resultat av dessa strider får man ångest och det är den slutsatsen Hansen kritiserar Freud för. Freuds lösning till ångest enligt Hansen är att identifiera och bearbeta stridigheterna. Hansens främsta motargument handlar om att olika människor kan inneha olika nivåer av neuroticism i sin personlighet och därför är olika mottagliga för ångest. Han tar sig själv som exempel som han menar är en neurotisk person med en bra och harmonisk barndom, men om han skulle möta Freud i hans metoder så skulle Freud pressa honom på de traumatiska barndomsminnen som inte finns att hämta.¹ Hansen säger: "Ångest har funnits så länge vi existerat, det som förändrats är hur vi ser på den."² Hansen poängterar att ångest är naturligt där den talar om för oss när något är fel och därför fungerar som en brandvarnare. Det innebär inte att varje ångestfall fyller funktion utan att varje gång den fyller en funktion så räddar den ofta livet på oss. Vår ångest är som

¹ Hansen, Anders *Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?* Bonnier Fakta, Stockholm 2021 s. 60

² Hansen, *Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?* s. 57

brandvarnare, den låter fler gånger än det brinner, men den låter alltid när det brinner.³ I Hansens genomgång av ångest hävdar han att det kan vara lugnande att tänka att ångest är beviset på att hjärnan fungerar som den ska. Det är mer fel på dig om du inte har ångest än om du har det.⁴ Freud hävdar i sitt verk att människans inneboende känsla efter lycka har två olika strävanden. Den ena är en frånvaro från smärta, ångest osv och den andra är förnimmelse av lustkänslor där den senare är lycka i trängre mening. Här kan vi se att Freud påpekar att människan inte vill känna vid jobbiga känslor och att flykten ifrån därmed är drivande precis som Hansen menar att känslor är fundamentala för överlevnad.⁵

En annan bakgrund av Freuds beskrivning om ångest som Hansen inte nämner i sin kritik är "skuld känslan" som bland annat är ett uttryck av ambivalenskonflikten inom människan mellan eros (kärlek) och destruktions- och dödsdriften. I och med kulturens framfart så har vi gått från att leva i familjen till att leva i större samhällen som mänsklighet och då har ambivalenskonflikten blivit större och därtill även skuld känslan.⁶ Sedan har vi även den andra anledningen till skuld känslan som har och göra med den dubbla bestraffningen människan utsätts för i kulturen då man inte kan bejaka drifterna då man blir straffad av samhället och av överjaget.⁷ Freud lämnar istället framtiden oviss mellan en ständig kamp mellan eros (kärlek) och det faktum att människan kommit så långt i utvecklingen att vi kan döda varandra till sista man.⁸

Anders Hansen är läkare, överläkare i psykiatri och civilekonom. Han har släppt flertalet böcker inom områden som i synnerhet rör den psykiska hälsan där hans böcker blir storsäljare och Hansen själv blivit en stor medial aktör. 2021 släppte han boken "*Depphjärnan: varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?*" där han undersöker och beskriver människans psykiska ohälsa i vår moderna samtid, vad det beror på och vad man kan göra åt det.⁹

Sigmund Freud är från det psykoanalytiska fältet och Anders Hansen är mer av en evolutionspsykologisk karaktär vilket i grunden gör att de skriver utifrån helt olika fält. Dessutom så är det en tidsskillnad mellan verken på 92 år vilket är en ytterligare aspekt som skiljer dem åt. Det är dessutom nio decennier emellan där utvecklingen gått i en oerhört snabb hastighet. Freud var verksam i Tyskland och Hansen i Sverige. Denna jämförelse blir som en inblick i en av dagens bärande kulturkritik kontra för nio decennier sedan. På grund av dessa enorma skillnader mellan Freud och Hansen så bör därför differensen i respektive texter vara stor och på grund av det blir det mer relevant att undersöka eventuella *likheter* och *samband*.

³ Hansen, *Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?* s. 44

⁴ Hansen, *Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?* s. 46

⁵ Freud, Sigmund, *Vi vantrivs i kulturen*, [Ny utg.], Röda rummet, Stockholm, 1995 s. 24

⁶ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 89

⁷ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 84

⁸ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 105

⁹ Bonnier fakta, Anders Hansen (hämtat från <https://www.bonnierfakta.se/forfattare/39717/anders-hansen/> den 23 april 2023)

1.2 Syfte och frågeställning

Jag kommer att arbeta i undersökningen med det övergripande temat; *orsakerna till människans vantrivsel i kulturen/samhället* genom verken "*Jag vantrivs i kulturen*" och "*Depphjärnan: varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?*". Syftet är inte att göra en ny tolkning eller redogörelse av Freuds verk då det är svårmotiverat att positionera sig på ett nytt sätt utifrån all forskning som gjorts kring verket. Det handlar istället om att undersöka Hansen genom Freud. Kan vi få en ökad förståelse av Anders Hansens "*Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?*" genom att göra en historisk jämförelse Sigmund Freuds "*Vi vantrivs i kulturen*"?

Frågeställning:

- Vilka likheter och samband kan identifieras mellan verken?

1.3 Metod

Uppsatsen kommer att vara historiskt kontextualiserande då jag behandlar en diakron kontext. Den diakrona kontexten sker genom linjen mellan 1929-2021 i jämförelsen av verken emellan. På grund av den gemensamma tematiken så kommer jag i undersökningen att fokusera på sambanden snarare än skillnaderna. Innehållet är av naturliga skäl ganska olika, däremot så kommer fokuset ligga på formen snarare än innehållet. Detta även om det senare också förekommer. Jag använder mig inte av en särskild teori och inte heller ett visst perspektiv vilket gör att ordet "Teori" inte används i rubriken för att missvisa. Jag kommer att göra tematiska jämförelser i den andra delen av undersökningen med några underrubriker som bestämmer ämnet på grund av att det ger ökad tydlighet genom en sådan struktur.

1.4 Disposition

Undersökningen kommer att vara uppdelad i två delar där den första redogör kärnfullt för "*Vi vantrivs i kulturen*" och där den andra delen jämför dessa verken under teman. Därför är den andra delen av undersökningen tematiskt uppbyggd snarare än kronologiskt. I den första delen har jag fått göra en stor avvägning av ett mångfacetterat och innehållsrikt verk där jag fått utebliva flertalet av idéerna och tankarna som gör sig hörda där på grund av begränsningen av uppsatsen men också på grund av dess syfte.

1.5 Källmaterial

Källmaterialet består av dessa två verk undersökningen behandlar och är förstahandskällor ofiltrerade från andras tolkningar. Utöver det används sekundärlitteratur för att stärka analysen av "*Vi vantrivs i kulturen*". Viktigt att nämna i sammanhanget är att jag använder mig av en översättning och inte original när det gäller Freuds bok. Den engelska titeln heter "*Civilization and its Discontents*" och på originalspråket tyska lyder titeln "*Das Unbehagen in der Kultur*". Sven Stolpe har översatt den till svenska i det källmaterialet jag använt mig av.

1.6 Tidigare forskning

På grund av att min uppsats delvis undersöker Freud så berör det forskningen om Freud och i synnerhet forskningen runt "*Vi vantrivs i kulturen*". Jag har däremot inte funnit någon forskning kring Anders Hansen eller hans verk då han är en sådan samtida författare och tänkare att det inte gjorts än. Det jag har hittat är debattinlägg i svenska dagstidningar mot eller för Hansens idéer utan någon forskning i ordets egentliga mening.

Thord Eriksson använder sig av "*Vi vantrivs i kulturen*" angående hur objektrelationernas betydelse för personlighetsstrukturen kommer att framhållas och hur dess uppbyggnad är relevant för kulturella sammanhang. Eriksson vill förklara uppkomsten av neurotiska tillstånd sociologiskt och därför använder han sig av Freuds verk för att förstå hur kulturen kan påverka då han även undersöker psykoanalysen i sammanhanget.¹⁰

Christian Nilsson använder sig av Freud och "*Vi vantrivs i kulturen*" när han undersöker och diskuterar psykoanalysens och psykoterapins plats på högskolan.¹¹ Martin Nilsson undersöker huruvida moralen förskjutits i takt med ett alltmer rationellt samhälle och undersöker konsekvenserna av det moderna samhället där han beskriver hur "ett friare liv" ofta leder till att inga värderingar överhuvudtaget gör sig gällande. Han beskriver den svåra processen för människan att gå från naturlig till kulturell då "*Vi vantrivs i kulturen*" är en av de centrala källorna.¹²

Todd Dufresne har forskat på Freud och gjort ett större verk om den senare delen av hans liv och dess verk. Han sätter grundligt en kontext till Freuds värld och relationer kopplat till "*Vi vantrivs i kulturen*". Han redogör grundligt för verket utifrån början av den som behandlar "den oceaniska känslan" kopplat till Freuds vän Rolland. Dufresne menar att Freud mellan raderna i boken hela tiden hävdar att lycksökande är kopplat till narcissism då den drivs av bland annat lustprincipen.¹³

Det finns helt enkelt en hel del olika forskare som undersökt och använt sig av "*Vi vantrivs i kulturen*" med en stor variation i grundtes och slutsatser. Den är alltså tillämpbar på en rad olika forskningsområden och kan tolkas och omtolkas om och om igen. Det är av yttersta vikt att poängtera att det inte är syftet med denna undersökning, jag positionerar mig som fri i förhållandena till andras tolkningar av verket då jag undersöker källmaterialet och gör en egen och ny jämförelse med Anders Hansen som inte gjorts tidigare.

¹⁰ Thord Eriksson, *Neuroticism - En sociologisk orsak*, Sociologiska institutionen, Lunds Universitet, 2005

¹¹ Christian Nilsson, *Psykoterapeutens och psykoanalytikerns praktiska kunskap*, Södertörns högskola, Stockholm, 2009

¹² Martin Nilsson, *Den civiliserade vilden i den moderna världen*, Institutionen för betéendevetenskap, Högskolan Kristianstad, 2005

¹³ Dufresne, Todd, *The late Sigmund Freud: or, the last word on psychoanalysis, society, and all the riddles of life* [Elektronisk resurs] Cambridge University Press, Cambridge, 2017 s. 121

En annan relevant tidigare forskning som inte direkt är kopplade till verken ifråga utan till det fenomenet att dra slutsatser om en förhistorisk tid människan verkat inom. Forskarna B Latour och S.C Strum poängterar när de jämför flertalet stora tänkare och dess stora verk (däribland Freud, men inte den figurerade titeln) att alla gör anspråk på att veta hur de förhistoriska människorna hade det utan att själva varit där. De kritiserar det faktum att så många tänkare drar slutsatser baserat på en tid de egentligen inte vet någonting om.¹⁴

Undersökning

2.1 Kärnfullt om Sigmund Freuds “Vi vantrivs i kulturen”

Sigmund Freud skrev boken framförallt under sommaren 1929 där han ville skriva färdigt den snabbt och använde sig inte av ett bibliotek, utan att det denna gång snarare var en väldigt rak kanal mellan honom och pappret. Freud påpekar att verket på ett sätt kan ses som en fortsättning av “*The future of an Illusion*” som behandlar Freuds religionskritik framförallt. Boken blev färdig i november och släppt i december 1929. Först hette boken *Das Unglück in der Kultur*, som är mer lik den svenska titeln och på engelska har översättningen *Unhappiness in civilisation*. Sedan bytte Freud ut *Unglück* till *Unbehagen* vilket på engelska istället blev till *Disconnects*, därav den engelska titeln *Civilisation and its Discontents*. Freud diskuterar i boken alltifrån religion, mystik, narcissism, utveckling, naturtillståndet, sublimering, psykoanalys, kommunism, skuld känslan etc. En bred blandning av stora och tunga ämnen som han får ihop till en ganska sammanhängande helhet trots att det rent stilistiskt inte är hans bästa, i alla fall enligt Freudforskaren Dufresne.¹⁵

Freuds tes i boken grundar sig på att tillfredsställelsen av drifterna är det som ger oss någon form av lycka, på grund av det faktumet så kommer människan att lida oerhört om det försvåras från yttervärldens håll att tillfredsställa dem.¹⁶ När man däremot tillfredsställer en av jaget okuvad drifstimpuls så är den tillfredsställelsen mycket högre än lyckan som uppnås när en tämjd drift tillfredsställs. Detta är relevant för förståelsen av Freuds kulturkritik.¹⁷

En annan form av lycka och tillfredsställelse man kan uppnå är genom till exempel konstnärens glädje av att skapa eller forskarens glädje av att upptäcka nya sanningar. Det är en “fin lust” men det är en ljummare tillfredsställelse än när vi mättar de grova, dessutom så är det väldigt få förunnat att ha både anlagen och möjligheterna för denna sortens tillfredsställelse.¹⁸ Andra lösningar Freud lyfter fram är fantasilivet, illusioner och konsten med dess förföriska kraft som försätter oss i en mild narkos med problemet att den endast är tillfällig och inte kan få oss att helt glömma bort livets elände. Ett annat exempel är Eremiten som vänder ryggen till världen som han inte vill ha något som helst med att göra och isolerar

¹⁴ Latour & Strum, Human social origins: Oh please, tell us another story, Centre de Sociologie de l'Innovation, Ecole Nationale Supérieure des Mines, Paris, France & Department of Anthropology, University of California. San Diego, La Jolla, California. USA, 1986 s. 171-172

¹⁵ Dufresne, *The late Sigmund Freud* s. 68-69

¹⁶ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 28

¹⁷ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 28

¹⁸ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 29

sig av egen vilja. Sedan kan man ha en stark vilja att försöka göra om världen till något mer uthärdligt som stämmer överens med sina egna önskningar.¹⁹ Freud beskriver sedan religionerna som en utväg när människor i grupp samlas och skaffar garanti för lycka och förvanskar verkligheten. Viktigt att tillägga här är att Freud medger att hans beskrivning av mänskliga metoder för att finna lyckan inte är fullständig.²⁰ Freud poängterar dock med ett av sina kändaste citat styrkan i kärlek: "Aldrig är vi mer oskyddade mot lidandet än då vi älskar, aldrig är vi mer hjälplöst olyckliga, än då vi förlorat den älskade eller hennes kärlek."²¹

Nu har Freud kommit till en punkt då begreppet "kultur" för första gången uttrycks i en sammanfattande mening om bokens slutsats när han skriver: "En stor del av skulden till vårt elände ligger hos vår s.k. kultur; vi skulle vara mycket lyckligare, om vi släppte denna och gick tillbaka till de primitiva förhållandena."²² Freud resonerar sedan kring att trots kulturens bidrag till vår olycka så är dess hela andemening i att skydda oss mot lidanden. Ett exempel Freud belyser är när, enligt dåtidens och Freuds kolonialistiska terminologi, "civiliserade européer kom till primitiva samhällen" genom upptäcktsresorna och där insåg man att människorna i stammarna levde ett behovslöst, lyckligt och enkelt liv som européerna själva inte kunde uppnå.²³

Freud kritiserar de vetenskapliga och tekniska framstegen: "Om det inte fanns någon järnväg som övervann avstånden så skulle barnet aldrig ha lämnat sin fädernestad och man skulle inte behöva någon telefon för att höra hans röst. Om inte skeppsfarten över oceanen fanns, så skulle vännen aldrig gett sig ut på sin sjöresa, och jag skulle inte behöva någon telegraf för att lugna mina bekymmer för hans tillstånd."²⁴ Utvecklingen runt människan och hennes t ex ökade avstånd mellan familjemedlemmar (flytt till en extern ort för jobb) blev vanligare. Det är en av orsakerna bakom behov vi konstlat skapat som innebär att vi behövt komma på nya uppfinningar som substitut för hur vi är ämnade att leva. Hade vi levt och bott med varandra som människor i primitiva samhällen hade till exempel aldrig telefonen behövts.²⁵

En viktig del av verket som är värd att nämna är Freuds tankar om sexuallivets inskränkningar i kulturen då bland annat alla ickegenitalia vägar för tillfredsställelse av könsdriften ses som förbjudet. Han menar att kulturen tvingar alla till ett identiskt sexualliv och att det leder till stora orättvisor.²⁶ En annan sådan inskränkning är monogamin. Sexualiteten håller sig till att mannen binder sig vid kvinnan och att sexualiteten endast sker i fortplantningens syfte.²⁷

¹⁹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 30

²⁰ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 31

²¹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 32

²² Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 38

²³ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 38

²⁴ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 40

²⁵ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 40

²⁶ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 57

²⁷ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 58

Freud tar även upp aggressionsdriften som finns i människan som bland annat är en av orsakerna till behovet av kulturen och samtidigt ständigt hotar kulturen till dess sönderfall. Det finns en fientlig och cynisk inställning mellan människorna naturligt. I kulturen upprättar vi begränsningar av att kunna tillämpa den för att hålla kulturen i skick samtidigt som den finns i oss. Därför hotar den i bakgrunden. Freud säger: "Driftsbestämda lidelser är starkare än förnuftiga intressen."²⁸ Freud avslöjar en del av sin människosyn här kring att hur förnuftiga och rationella vi än vill framstå som så är vi i slutet av dagen samma känslö- och driftstyrda individer som vi är.²⁹ Ett sätt som aggressionstendensen uttrycker sig i kulturen är konkurrensen och hatet som kan uppstå mellan större grupper såsom nationalstater som Spanien och Portugal, eller spanjorer mot portugiser. Freud kallar det för "De små differensernas narcissism".³⁰ Freud poängterar återigen hur urmänniskan onekligen hade det bättre då inga inskränkningar av drifterna fanns. Däremot fanns det ingen garanti för långvarig njutning. I motsats till det har kulturmänniskan bytt ut lyckan som finns i drifterna mot någon form av trygghet. Freud tillägger att det var endast ett fåtal som kunde njuta av att tillfredsställa drifterna i de primitiva förhållandena såsom hövdingar och att de allra flesta levde i underkastelse. Det är en av orsakerna till att Freud inte romantiserar "de primitiva förhållandena".³¹

Den absoluta kärnan i "Vi vantrivs i kulturen" kommer till uttryck genom det som Freud kallar skuldkänslan. Han säger: "Vi känner således till två olika ursprung till skuldkänslan; fruktan för auktoriteten och fruktan för överjaget. Den första tvingar människan att avstå från driftstillfredsställelse, det andra tvingar henne - då hon ju inte kan dölja fortvaron av förbjudna önskningar från överjaget - dessutom till bestraffning."³² Freud beskriver den dubbla bestraffning människan utsätts för i kulturen då vi oavsett hur vi än gör blir bestraffade. Bejaka vi impulserna så bestraffar samhället och så straffar det stränga överjaget oss. Överjaget blir strängare med kulturens utveckling. Bejaka vi inte impulserna så får vi inte utlopp för dem vilket leder till olycka.³³

Den mänskliga utvecklingen består av två processer enligt Freud då den ena syftar till lyckan och är den egoistiska drivkraften medan den andra syftar till gemenskap som han kallar den altruistiska. Vi kan här konstatera att han inte nödvändigtvis ser gemenskap som en källa till lycka.³⁴

Trots att Freud hävdar att vi blir olyckliga i kulturen så innebär det inte att han romantiserar de primitiva förhållandena och dess tillvägagångssätt för lycka. Som Dufresne poängterar i sin forskning om Freud så avfärdar han den narcissistiska lycka man åstadkommer genom att bejaka till exempel lust och sexualdriften som något bra. Därav är det inte bara människan som befinner sig i en ambivalens mellan natur och kultur utan även Freud själv där han

²⁸ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 67

²⁹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 67

³⁰ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 69

³¹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 70

³² Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 84

³³ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 84

³⁴ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 100

avfärdar båda som något bra.³⁵ För att styrka min kärnfulla redogörelse av *Vi vantrivs i kulturen* så beskriver Dufresne i sin forskning om hur skuldkänslor som uppkommer inom ramen för kulturen är den mest avgörande delen för olyckan som människan känner.³⁶

3.1 Form och begrepp

I början av den andra delen av undersökningen vill jag visa kopplingen mellan formen som de båda använder sig av genomgående genom verken. Freud återkommer ständigt med "kulturen" som det samtida kontra "de primitiva förhållandena" som det dåtida, innan människans drifter fick hämmas. Hansen använder sig av "idag" när han beskriver samtiden som den biologiska människan inte matchar och skriver dåtiden som vi är anpassade för som "när vi var jägare och samlare" eller "savannen". Här ser vi en form som nästan är identisk med den enda skillnaden att det rör sig om olika ord. Nedan följer exempel från verken.

Vad Freud egentligen menar med begreppet kultur är helt fundamentalt för att denna undersökning ska fungera och han beskriver det ordagrant så här: "Ordet kultur betecknar alla de prestationer och institutioner, genom vilka vårt liv skiljer sig från våra förfäders, och som tjänar två olika syften; att skydda människan mot naturen och att reglera människors inbördes förhållanden."³⁷ Han beskriver kulturen som motsatsen till människans ursprungliga levnadssätt och primitiva samhällen och hur den inverkar på relationer och naturen.³⁸ Freud säger även något om frihet som är viktigt för vår förståelse av hans syn på de primitiva förhållandena: "Den individuella friheten är inte någon kulturföreteelse. Den var störst före all kultur."³⁹

En företeelse Freud diskuterar som ligger till grund för kulturen är den så kallade driftsublimeringen. På grund av att våra drifter är förtryckta i den moderna världen så sublimerar vi drifterna i andra former vilket skapar och förändrar vår kultur. Exempel han tar upp är vetenskapen, ideologier och konsten.⁴⁰

Hur de primitiva förhållandena används exemplifieras på sidan sju i uppsatsen. Ett annat exempel som liknar det på sidan sju är när Freud tidigt i boken beskriver hur de *primitivas kvarlevande* lever kvar i oss sida vid sida med kulturutvecklingen som utgör krocken.⁴¹

Anders Hansen i sin bok utgår från sin samtid som vi kan se genom att begreppet "idag" används flitigt. Ett exempel är denna mening: "Idag är det knappast ett hot att bli utesluten från gruppen för ett rörigt tal på en 50-årsfest och det dör ynka 4 personer i Europa per år av ormbett."⁴² Här ser vi hur Hansens kontext hela tiden berör hans samtid kontra när människan var jägare och samlare. Ett annat exempel är när han säger att Freuds idéer om ångest idag

³⁵ Dufresne - The late Sigmund Freud s. 121

³⁶ Dufresne - The late Sigmund Freud s. 113

³⁷ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 41

³⁸ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 41

³⁹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 48

⁴⁰ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 50

⁴¹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 16

⁴² Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 47

framstår som absurda, trots Hansens beröm till Freud om att han lyckats få oss att prata och rota mer angående människans innersta känslor.⁴³

Hansen beskriver tidigt i sin bok kring att vår kropp tror att vi lever som jägare och samlare.⁴⁴ Ett exempel hur Hansen använder sig av "savannen" som uttryck kommer när han talar om infektionsrisken och dess koppling till fara och depression: "Eftersom kroppen, som fortfarande tror att vi är kvar på savannen, tolkar stress som ökad infektionsrisk blir följden att den tolkar långvarig stress...".⁴⁵

3.2 Hansen och Freud - Naturtillståndet

Båda författarna förutsätter ett sorts naturtillstånd som är ett "innan" eller en dåtid som jag beskrev i föregående kapitel kring "de primitiva förhållanden" eller "savannen". Den kopplingen undersöks nedan.

Anders Hansens problembeskrivning i sin bok "Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra" är tydlig. Hur kommer det sig att vi mår dåligt trots att vår levnadsstandard är så hög? Varför klarar inte hjärnan av att få oss att må riktigt bra fastän den har ett minne med en kapacitet att lagra 11.000 bibliotek?⁴⁶ Var åttonde person i Sverige äter antidepressiva, 280 miljoner i världen lider av depression och det befaras att i framtiden bli den tyngsta sjukdomsörden. Tidigt etablerar Hansen sin tes som sedan är genomgående i hela hans bok när han säger "Vi har glömt bort att vi är biologiska varelser och glömt vad som får oss att må bra."⁴⁷ Den första stora kopplingen finner vi här; Freud säger att vi skulle vara lyckligare i de primitiva förhållanden, när vi lever ut vårt biologiska jag naturligt.⁴⁸

Hansen hävdar att det inte fanns något egenvärde för 25.000 år sedan att vara harmonisk, snäll, lycklig eller frisk. Det finns enbart två saker kroppen är utvecklad för enligt Hansen, överlevnad och reproduktion. Inget annat såsom om du har tak över huvudet eller vilka vänner du har spelar någon roll om du är död. Han menar att vår kropp tror att vi lever i samma värld som vi gjorde när vi var jägare och samlare under de primitiva förhållanden och att den moderna livsstil vi lever i endast är en blinkning av historien. Detta utgör grunden för att vi inte är anpassade för det moderna livet, vi är inte gjorda för det och då mår vi inte bra i det. Biologiskt sett har människan nästan inte förändrats någonting trots den stora utveckling som skett inom olika områden.⁴⁹ Freud har en starkare ambivalens kopplat till utvecklingen då människan är stolt över vetenskapliga framsteg och bör vara det då det är någon form av uppfyllande av en inneboende längtan som finns inom människan. Detta samtidigt som Freud kritiserar det, då det blir en ond cirkel. Vi längtar efter utveckling, tar steg mot det och som

⁴³ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 6

⁴⁴ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? 20

⁴⁵ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 78

⁴⁶ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 12

⁴⁷ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 13

⁴⁸ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 38

⁴⁹ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 20

ett resultat av utvecklingen måste vi uppfinna saker för att fortsatt kunna agera som människor.⁵⁰

Båda männen romantiserar naturtillståndet som något fritt, naturligt och lyckligt fast från olika perspektiv. Hansen hävdar många gånger genom sin bok hur hela vår kropp och hjärna anpassade för att leva som jägare och samlare. I vår moderna livsstil så är vi mycket stillasittande vilket ger en ständig inflammation i kroppen i och med att kroppen historiskt alltid rört sig. Inflammation har alltid inneburit fara historiskt och det leder till att kroppen tror att den är under attack. Detta leder till att vi försöker dra oss undan. Då tar hjärnan hjälp av våra känslor och sänker vårt humör för att vi ska dra oss undan för att överleva.⁵¹ På grund av att just bakterier och inflammationer har berövat ungefär varannan människa livet under 99,9% av vår historia så hävdar Hansen att depressionssymtom kan vara en djup försvarsmekanism. Hansen ser på depression som ett fysiologiskt fenomen snarare än ett psykologiskt. Därför poängterar han i boken vilken djupare mening råden kring god sömn, återhämtning, motion och gemenskap får när vi påminner oss om vilka biologiska varelser vi är.⁵² Hansen exemplifierar bland annat detta genom att beskriva hur västvärldens genomsnittliga person idag tar mellan 5-6000 steg per dag medan jägare och samlare tar 15-18000 steg per dag. En av orsakerna till att hälsan främjas av rörelse kan vara att de i bättre fysisk form undkom faror lättare. Detta gav dessutom ökat skydd mot depression. Det är en av Hansens orsaker till att vi hade det bättre i naturtillståndet.⁵³ Ett annat exempel Hansen går igenom noggrant där han tydligt menar att vi hade det bättre som jägare och samlare är i förhållande till gemenskap och ensamhet. De fåtal som genom alla år överlevt har gjort det i grupper, då det varit livsfarligt att vara ensam. Eftersom gemenskap har varit så avgörande för oss så belönar hjärnan det och gör motsatsen vid ensamhet. Att vi känner oss obehagliga till mods när vi är ensamma är en signal om att söka social kontakt eftersom det tillståndet genom vår historia för hjärnan har associerats med ökad risk att dö.⁵⁴ Ensamboenden har ökat kraftigt i världen den senaste tiden och det är en av två anledningar till att Hansen har det som ett av de flertal exempel på varför vi mådde bättre som jägare och samlare.⁵⁵

Här har vi en större kontrast dem emellan då Freud hävdar att lustprincipen är det som i hög grad avgör vår lycka och att vi i kulturen inte kan få utlopp för den på grund av den konstgjorda kulturen. Så till ytan så är det en stor skillnad varför de båda hävdar att vi hade det bättre i naturtillståndet. Däremot så kan man se att Freud på ett sätt menade samma sak som Hansen. Om vi tar exemplet sexualdriften som Freud hävdar har inskränkts i kulturen så kan den till exempel gjort det svårare för fungerande relationer och därmed lett till minskad gemenskap. Man kan även hävda att det gjort att människan rört sig mindre. Så även fast

⁵⁰ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 39-40

⁵¹ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 86

⁵² Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 87-88

⁵³ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 141

⁵⁴ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 104

⁵⁵ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 127

Freud inte uttalar samma sak så kanske Hansen snarare har satt ord på något djupare i Freuds tankar (utan någon vetenskap om Hansen läst "Vi vantrivs i kulturen").⁵⁶

3.3 Lycka

I detta avsnitt diskuteras det hur känslor påverkar oss, dess funktion och självkritiken som finns hos båda om vi verkligen mår sämre.

Hansen beskriver hur det är vanligt att förnimma en känsla av otacksamhet hos den moderna människan som kommer till uttryck genom att man känner sig olycklig trots att alla behoven är uppfyllda. Det kanske är meningen att vi ska må dåligt för att vi ska agera på rätt sätt.⁵⁷ Känslor är en stor summering av intryck för att vi ska agera på en särskild riktning som hjälper oss att överleva och föra våra gener vidare.⁵⁸ Känslor är viskningar från tusentals av våra förfäder som lyckades överleva och föra vidare sina gener till oss mot alla odds. Hansen menar att anledningen till att lyckan inte kan vara evig och därmed alltid är övergående är på grund av att om vi till exempel blivit mätt av en banan i månader så hade vi dött av svält. Känslor av att må bra måste vara övergående för att vi åter ska bli motiverade till handling.⁵⁹ Freud är 92 år tidigare inne på något liknande där han beskriver olycka som ett mycket mer naturligt tillstånd än lycka. Lyckokänslan vid ett tillfredsställande av en drift är endast episodisk och ljum där själva tillståndet av njutning är övergående. Freud säger inte exakt att orsaken för det är överlevnad utan talar mer i termer kring att lidandet ständigt hotar oss genom kroppen, relationen med andra människor och yttervärlden. Tanken om att människan ska vara lycklig är inte med i skapelseplanen enligt Freud medan Hansen säger att evolutionen inte syftar till att människan ska vara lycklig.⁶⁰ Freud poängterar i sin bok att det mest lockande för människan är att ge sig hän för att tillgodose sina behov men att det aldrig är lösningen. Han menar att det straffar sig att sätta njutningen över försiktigheten redan efter kort tid.⁶¹

Hansen erkänner att det är svårt att veta exakt huruvida fler är olyckliga idag än tidigare. Det vi vet är att utskrivningarna av antidepressiva har ökat markant och den psykiska ohälsan hos tonårstjejer har ökat. Med den ökade utvecklingen under 1900-talet i förhållande till levnadsstandard så menar Hansen att vi mår oerhört dåligt. "Mot bakgrund till hur bra vi har det mår vi faktiskt uselt."⁶² Freud beskrev redan 1929 nästan exakt samma sak. Han skrev att det definitivt verkar vara ett faktum att vi vantrivs i den nuvarande kulturen men att det är svårt att fastställa huruvida människan i tidigare epoker verkligen känt sig lyckligare och vad kulturen i så fall skulle ha spelat för roll. Här har vi ett starkt samband dem emellan där båda är självkritiska gentemot sanningshalten i sina egna grundteser. Man kan argumentera för att denna självkritik i båda fallen gör att verken fylls med större integritet.⁶³

⁵⁶ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 25

⁵⁷ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 24

⁵⁸ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 30

⁵⁹ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 35

⁶⁰ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 25

⁶¹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 26

⁶² Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 171

⁶³ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 40

Angående lyckonivåer oss samtidsmänniskan skrev Freud om att människan blivit en sorts “protesgud” då hon har skaffat sig hjälporgan medan hon inte är sammanväxt med dem. På grund av att hon inte naturligt kan sammanväxa så blir hon olycklig i det. Det är mindre specifikt talat om lyckonivåer än Hansen men båda är lika i ödmjukhet kring deras vaga beskrivningar om att vi inte helt kan veta huruvida vi mår bättre eller sämre utan att vi snarare verkar må sämre.⁶⁴

3.4 Finns det ett egenvärde i lycka?

I detta avsnitt tas det upp ett intressant samband angående huruvida det är eftersträvansvärt med lycka och mening. Bör människan söka det eller låta det komma till sig?

Hansen tar stort avstånd från dogmen kring strävan om att bli lycklig. Han resonerar kring att vår egna uppfattning kring hur bra vi har det baseras på grannen, då vi vill ha mer än grannen. Vi är därmed utvecklade för att matcha livet och upplevelser mot våra förväntningar och därför bör vi aldrig sträva efter lycka eftersom det leder till orealistiska förväntningar. För höga förväntningar innebär att något som är mer än nog för att egentligen tillfredsställa dig inte gör det, utan istället gör dig olycklig.⁶⁵ Han tar upp exemplet kring att ju mer pengar ett land lägger på reklam desto fler av människorna i landet känner sig missnöjda för att reklam tenderar att lägga förväntningarna på vårt känsloliv för högt.⁶⁶ Hansen säger: “Jaga inte lycka. Lyckan är en biprodukt av vad som händer för att du glömmer att tänka på den och istället fokuserar på något som känns meningsfullt.”⁶⁷ Hansens hela tes handlar om att vi mår sämre därför att vi glömt bort att vi är biologiska varelser.⁶⁸

Freud diskuterar i ett avsnitt i sitt verk kring mening med slutsatsen att det är fullt rimligt att avvisa själva frågan om livets mening. Han menar att själva förutsättningen för att ställa den frågan sker på grund av en självöverskattning från människans sida. Man talar aldrig om djurens mening om det inte skulle vara att tjäna människan.⁶⁹ Freud är inne på att vi inte kan ställa frågan om mening och därför inte riktigt sträva efter den, utan är också inne på att den behöver komma naturligt. Detta är en slående likhet mellan männen där båda ifrågasätter det moderna sökandet efter mening och lycka. Freud säger i mer pessimistisk ton att det finns tre lindrande medel för att undslippa lidande vilket är att tänka på annat och rikta uppmärksamheten åt annat håll, eller använda sig av ett surrogat som gör lidandet mindre eller berusningen som gör oss fria från känslor. Istället för att ta fram riktiga alternativ till meningsfullhet som Hansen återkommande gör så presenterar Freud snarare flykten från verkligheten som de enda riktiga alternativen.⁷⁰

⁶⁴ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 43

⁶⁵ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 190

⁶⁶ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 192

⁶⁷ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 105

⁶⁸ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 198

⁶⁹ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 24

⁷⁰ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 23

4. Diskussion

Jag har i undersökningen använt laserstrålen utifrån min frågeställning kring hur vi kan fördjupa vår förståelse av Anders Hansens tankar 2021 genom Freuds 1929 och se vad det finns för samband och likheter. På grund av denna inriktning så har det utelämnats stora delar av båda verken där skillnaderna är fundamentala. Med det sagt är det viktigt att poängtera att de i hög grad är olika. Det var en förutsättning för själva undersökningen; att erkänna det faktum att de kommer från två olika fält och tider men trots det undersöka förutsättningslöst vad som förenar dem.

Den stora upptäckten i undersökningen är att det döljer sig många fler lager av samband än vad titlarna man kunnat ana. Båda männen har en tydlig förklaringsmodell kring varför människan vantrivs i vardera samtid de båda verkade i. Trots de avgörande skillnaderna inom den förklaringsmodellen där Freud menar att vi inte får utlopp för drifterna som är vägen till tillfredsställelse och lycka, även att den är kortvarig. Medan Hansen menar att vi glömt bort att vi är biologiska varelser och inte lever som vi är gjorda för att göra. Vi rör oss inte som vi ska, vi äter inte som vi ska, och vi lever inte i lika hög grad i den gemenskap som vi gjorde förut. Trots dessa olikheter vill jag hävda att de är inne på nästan exakt samma sak. Båda menar att vi fick utlopp för vårt naturliga och biologiska jag i vad Freuds kallar "de primitiva förhållandena"⁷¹ och Hansen kallar "jägare och samlare eller savannen".⁷² Något som vi inte får utlopp för idag. Så de har en nästan identisk problembeskrivning med skillnaden att det ter sig uttryck på olika sätt i samtiden respektive naturtillståndet. Dessa likheter speglas mer i formen än innehållet. De båda männen har en självkritik i förhållande till om deras tes kring ökad vantrivsel verkligen är ett faktum vilket gör deras teser fylligare med integritet och trovärdighet. Att inte jaga lyckan eller meningen är en slutsats båda hamnat i oberoende av varandra som har ett ursprung i bådars syn på att lycka är något övergående och kortsiktigt. Hansen säger att det ska vara så och Freud menar att det är så, men båda är överens om att man bör ta avstånd från lyckojakten.

Ett relevant förtydligande är att Hansens kritik mot Freud är från utspel om ångest i andra verk än "*Vi vantrivs i kulturen*" och därför kan man säga att Hansen utifrån andra verk har rätt till sin kritik. Däremot i den mån som "*Vi vantrivs i kulturen*" beskriver ångest och smärtsamma känslor för människor så är det helt kopplat till människans sits i förhållande till kulturen och det moderna samhället och inte det som Hansen beskriver. Det Freud istället poängterar för de närmare varandra, inte i förhållande till orsaker, utan i förhållande till utfall.

En slutsats vi kan dra är att Hansens tankar inte är unika om en biologisk och primitiv människa som inte matchar med utvecklingen och den nya civilisationen som vuxit fram. Det gör inte Hansens bok irrelevant utan tvärtom tyder på tyngden av frågan då en av 1900-talets mest inflytelserika tänkare lade mycket vikt vid den. Det ger snarare Hansen ytterligare tyngd. Dessutom blir den relevant genom att en del av det han går igenom är helt

⁷¹ Freud, *Vi vantrivs i kulturen* s. 38

⁷² Hansen, *Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?* s. 20

samtidsspecifika såsom mobilen.⁷³ Hansens verk blir också relevant då den går igenom mycket forskning kopplat till ämnet som Freud inte hade tillgång till. Den är också populärvetenskapligt skriven vilken gör den lättläst för den stora befolkningen vilket är syftet att påverka, till det bättre. Hansen avslutar sin bok med att lista tio nycklar för att vi ska må bättre och med en positiv attityd.⁷⁴ Freud är betydligt mer pessimistisk i sin ton där han bland annat säger att han inte ska uppträda som någon profet, trots att det är det folket vill ha. De vill ha någon som ger tröst, alltifrån de mest dygdiga, till revolutionärerna, till de mest religiösa. En lös slutsats man kan dra av det är skillnaden i den tiden de verkar. Freud är starkt påverkad av förödelsen från första världskriget, den ekonomiska krisen på 20-talet och var med i början industrisamhällets stora framväxt. Freud är också mer cynisk gentemot människan utifrån det historiska perspektivet då han inte kan ställa upp som profet då strävanden sällan håller i sig utan alltför lättvindigt kastats åt sidan. Hansen rör sig också i en osäker tid med en snabbare takt i utvecklingen än någonsin men där det möjligtvis är enklare att hitta ljuspunkter i förhållande till välmående, kanske på grund av ökad kunskap och forskning.⁷⁵

När man placerar in Hansen i en historisk tradition, som man kan argumentera för att den finns på grund av bland annat kopplingar från denna undersökning, så kan man se att Hansen varken är ensam eller unik. Det ger en givande reflektion till samtidsmänniskan idag att fundera över att någon redan för mer än nio decennier sedan tyckte att vi mådde sämre än någonsin. Det kanske kan vara ett lättande besked i förhållande till dagens panik kring psykisk ohälsa. Man kan dra olika slutsatser av det. Antingen har vi sedan Freud i en nedåtgående spiral fortsatt att må sämre eller att vi mår lika dåligt som då. För att sätta ett kritiskt perspektiv mot de båda kan man hävda att deras tankar snarare är en representation kring hur yrkesverksamma psykoanalytiker och psykiatriker påverkas i sin riktning av idéer som ett resultat av att dagligen arbeta med människor som mår dåligt.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vi har fått en fördjupad förståelse för Hansens tankar genom att vaska fram likheter med Freud. Med det sagt är det två väsentligt olika tänkare och samhällsaktörer men att de liknar varandra mer än Hansen själv tror i förhållande till grunden av människans vantrivsel i kulturen. Hansens självbild som väsensskild från Freud har därmed blivit utmanad i uppsatsen. De har olika syn på ångest rent konkret, men inte den som uppkommer som ett resultat av människans ambivalens i det moderna samhället.

⁷³ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 118

⁷⁴ Hansen, Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra? s. 198

⁷⁵ Freud, Vi vantrivs i kulturen s. 106

5. Käll- och litteraturförteckning

Förstahandskällor:

Hansen, Anders *Depphjärnan - Varför vi mår så dåligt när vi har det så bra?* Bonnier Fakta Stockholm 2021

Freud, Sigmund, *Vi vantrivs i kulturen*, [Ny utg.], Röda rummet, Stockholm, 1995

Sekundärlitteratur:

Dufresne, Todd, *The late Sigmund Freud: or, the last word on psychoanalysis, society, and all the riddles of life* [Elektronisk resurs] Cambridge University Press, Cambridge

Latour & Strum, *Human social origins: Oh please, tell us another story*, Centre de Sociologie de l'Innovation, Ecole Nationale Supérieure des Mines, Paris, France & Department of Anthropology, University of California. San Diego, La Jolla, California. USA, 1986

Tidigare forskning:

Thord Eriksson, *Neuroticism - En sociologisk orsak*, Sociologiska institutionen, Lunds Universitet, 2005

Christian Nilsson, *Psykoanalytikerens och psykoanalytikerens praktiska kunskap*, Södertörns högskola, Stockholm, 2009

Martin Nilsson, *Den civiliserade vilden i den moderna världen*, Institutionen för betändefvetenskap, Högskolan Kristianstad, 2005

Dufresne, Todd, *The late Sigmund Freud: or, the last word on psychoanalysis, society, and all the riddles of life* [Elektronisk resurs] Cambridge University Press, Cambridge

Webbkälla:

Bonnier fakta, Anders Hansen (hämtat från <https://www.bonnierfakta.se/forfattare/39717/anders-hansen/> den 23 april 2023)